

básnické nedostatečnosti, medituje se o nedostatečnosti slov a poezie, kde by měla být řeč o neschopnosti vyjít z daného, přijmout jako východisko svět tak, jak je, demonstruje se jeho zkaženost a upadlost. Halasovým básněním, Halasovým „světonázorem“ promlouvá *špatné svědomí*, a to není svědomím o špatnosti, omylu, chybě, ale pokaženým svědomím, něčím méně než svědomím. Neoddělitelně je na ně vázána neschopnost zásadního obratu, neschopnost lítosti poté, co se řítí „hrad snění“, totiž jiné lítosti než je lítost o sobě, lítost, která „k ničemu zde se již neupíná“, neschopnost k lítosti nad něčím docela konkrétním. Nejde o deziluzi, ale o výhradu, jak to zřetelně dokumentuje ona věta z projevu k mládeži: „*zasněte se chvílemi, abyste nezbavili strom života jeho větvení, nad budoucnem, kdy kdovíjaké ideje překonají ty, za které jdeme v zápas*“. Jinými slovy, zasněme se nad okamžikem, kdy se ukáže, že to, čemu jsme věřili a čemu jsme věnovali všechny své síly, byl úplný nesmysl. Věnovat se něčemu a současně připouštět holou zbytečnost svého úsilí, aniž by to pro samotné úsilí něco znamenalo – to je pozice bohužel nepřiliš mravná, v letech po Halasově smrti však nikoliv ojedinělá. Ba s přibývajícím časem a novými okolnostmi stále častější.

(1969)

DEMYTIZACE HALASE, NEBO JEDNOHO KRITIKA?

Zdeněk Pešat

Ve čtvrtém čísle letošní Tváře se Bohumil Doležal odhodlal k zásadnímu činu: demytizovat dílo Františka Halase, a podle toho nazval i svůj článek František Halas – mýtus a skutečnost. Vedle tvorby vlastních hodnot neznají duchovní dějiny lidstva ušlechtilejší činnost než boření mýtů, borcení iluzí a pověr. Bez této aktivity je nemyslitelná sama tvorba nových hodnot. Demytizace mohou však být různé. Notorický alkoholik může být přesvědčen, že demytizoval *filozofa* Masaryka tím, že

ho usvědčil z abstinentismu. Bohumil Doležal zase demytizuje *básníka* Františka Halase snahou prokázat, že se pár let po své smrti stal idolem reformátorů stalinismu a že to není příliš mravné. To není pomluva ani ironie, nýbrž konstatování.

Na začátku Doležalova pojednání stojí zjištění, že Halasovo dílo působí stále naléhavě a živě, že se stalo „jakýmsi symbolem v obrozeném pojetí literatury či symbolem kulturnosti vůbec“. Toto zjištění vyvolává logicky kardinální otázku pro každé umělecké dílo, a tedy i dílo Halasovo. Též Doležal si ji položil: „Z čeho vlastně pramení podivná schopnost Halasova díla přesahovat v momentech, o nichž jsme mluvili, sebe samo, v čem spočívá jeho neobyčejná aktuálnost?“ To je otázka všech otázek, zde právem také očekáváme odpověď. Místo toho je však otázka dále rozváděna směrem k podstatně zjednodušující redukci: „Anebo naopak, co na něm stále láká a přitahuje reformisty stalinismu? Není to hlubší afinita, vyplývající z příbuznosti určitých literárních a životních struktur, nevytvořil Halas určitý předobraz, potom rozšířený a modifikovaný do nových okolností?“ K čemu je dobrá takováto redukce, vyhýbající se meritů věci a všimající si jen jedné konkretizace uměleckého díla, navíc konkretizace, v níž je uměleckému dílu přisouzena role suplovat kulturněpolitické ideje? Zbývá jediné vysvětlení, které může mít nejvýše dvě varianty:

Bohumil Doležal uznává a priori přesahování Halasova díla do dnešních časů jen jako určitou ideologickou oporu reformních společenských snah, kdežto estetická funkce díla je pro něj již mrtva.

Nebo v lepším případě:

Doležal sice ví o estetickém přesahu Halasova díla, ale ten ho nezajímá, přistupuje k dílu jako ideolog a podle toho si z něho vybírá. Demytizace Halase se bude tedy týkat ideových postojů básníka a nanejvýš některých ideových prvků v jeho díle.

Doležalův postup je však ještě poněkud jiný. Míří sice na ideologický „mýtus“ Halasův, ale zároveň se snaží přesvědčit, že podává všestrannou analýzu Halasova uměleckého díla, a v duchu první varianty vzbudit dojem, že Halasovo dílo není nic jiného nežli tento ideologický mýtus. Jeho demytizace (demytizací v tomto případě rozuměj pouze postavení Doležalova ideologického mýtu proti Halasovi a nic víc) má pak rafinovaně nabýt vzezření demytizace estetické hodnoty Halasova díla a jeho přesahu do dnešních dnů.

Tato manipulace je zřejmá ze všech řádků, kde se Doležal pokouší podrobit Halasovo dílo věcnému rozboru. Nejvýrazněji pak vystupuje na místech, které mají ryze konstatující charakter (řada z těchto poznatků byla vyslovena již před Doležalem), jsou irelevantní pro hodnotu díla, ale

provázena autorovým občasným jízlivým komentářem, mají vypadat jako zjištění uměleckých vad. Patří sem například výrok o zповědním charakteru díla a všechny pasáže věnované Halasovu „světonázoru“, jež podle Doležala Halasova poezie zprostředkovává (!): pocit nespokojenosti a zklamání v situaci, radikální odmítání světa, tak jak je autorovi dán, touha uniknout času, potřeba „schoulení se“ i básnickovy projekty útočiště: chlapecký kraj, čistota dětství, ztotožnění se se zápasem proletariátu, umění i vlastní tvorba, za německé okupace i národní literatura. Irelevantní pro hodnotu díla je rovněž závěrečné konstatování, že Halasovo dílo je případ opožděného romantismu, stejně jako další zjištění, že žádné z útočišť se nestalo Halasovi trvalým, a že se proto uchyluje od jednoho k druhému. Ani převrácení smyslu Grossmanova citátu o velké syntéze neříká nic o kvalitách díla.

Co tedy ve skutečnosti zbývá? Vzhledem k suverenitě titulu není toho mnoho. Obvinění z apriorismu, z toho, že výklad básně existuje již před básní, dokládáně poněkud prostoduše tím, že v básni Nechci jaro Halas použil slov jaro a podzim v metonymickém významu, jenž není básnickovým originálem, a že používá přirovnání, která – jako každá přirovnání – vždy okamžitě blíže určují to, k čemu je přirovnáváno (Doležal tomu říká výklad). To pisateli stačí k soudu, že Halasovo dílo příliš nepřerůstá význam, jenž mu přisuzuje sám básník, a dále k rozvinutí celé, ne velmi výrazné teorie o tom, že básníková osobní vyznání nesoucí a priori v sobě určitý výklad, přerůstají do literatury, jsou zespolečenšťována. Tím osobní vyznání dosahuje širší platnost, stává se prezentací světonázorovou a platformou pro čtenáře. Čtenář je prý tak vtahován do soukromých záležitostí spisovatele. Později Doležal tuto myšlenku znovu opakuje, jenže v opačném významu: „Přesah soukromí do literatury činí z útočišť nabídku a výzvu, zobecňuje ji na ideologické stereotypy, nárokuje si závaznost obecně lidskou.“ Ale ač už je čtenář vtahován do soukromí spisovatele, nebo ač jsou mu naopak osobní básníková útočiště vnucována jako ideologické stereotypy obecně lidské, je patrné, že celá tato málo průkazná teorie nemá smysl sama v sobě, i když právě zde je nejvíc provázena velice kritickým vztahem k několika izolovaným citátům („pohlednicový stereotyp venkova“, „vlastenecké opěvání stověžatě Prahy“ „křčovitě pasáže prózy Já se tam vrátím“). Ústí totiž v principiální výrok, že Halas je typickým příkladem *literáta*, „obětí literatury“. Slovo literát je proloženo, tím se asi naznačuje, že jsme u Doležalova myšlenkového vrcholu. Snad toto vyvrcholení může být průkazné pro zastánce jisté programové estetiky, ale ať se pisatel nezlobí, že na jiné nepůsobí tak, jak by očekával, totiž jako zaklínadlo otevírající světu dosud skrytá tajemství Halasova díla. Prý

Halas pochyboval o mnohém, ale nikdy o tom, zda je sám skutečným básníkem. Není ale jasné, proč by měl o tom pochybovat, když ani po dvaceti letech Bohumil Doležal není s to vznést proti hodnotě Halasova díla kromě několika jízlivostí jiný argument, nežli že byl literátem.

Nepřisuzujme však nadměrný význam této exkurzi do díla Františka Halase. Smysl pojednání je jinde, v jeho závěru, a tam se už o umění moc nemluví. A jen pro jeho efekty podstoupil Doležal krkolomnou pouť, na níž se tvářil jako demaskér Halasových uměleckých dubióz. Obraťme se proto k němu. Předem se omlouvám za obsáhlejší citát, ale je to nezbytné. Po otázce, není-li hodnota Halasovy poezie aspoň v jeho troskotání, v deziluzi, Doležal praví: „Jenže i Halasova deziluze je deziluzí mystifikovanou. Tam, kde by měl stát pocit vlastní básnické nedostatečnosti, medituje se o nedostatečnosti slov a poezie, kde by měla být řeč o neschopnosti vyjít z daného, přijmout jako východisko svět tak, jak je, demonstruje se jeho zkaženost a upadlost. Halasovým básněním, Halasovým »světonázorem« promlouvá *špatné svědomí* a to není svědomím o špatnosti, omylu, chybě, ale pokaženým svědomím, něčím méně než svědomím. Neoddělitelně je na ně vázána neschopnost zásadního obratu, neschopnost lítosti poté, co se řítí »hrad snění«, totiž jiné lítosti, než je lítost o sobě, lítost, která »k ničemu zde se již neupíná«, neschopnost k lítosti nad něčím docela konkrétním. Nejde o deziluzi, ale o výhradu, jak to zřetelně dokumentuje ona věta z projevu k mládeži »zasněte se chvílemi, abyste nezbavili strom života jeho větvoví, nad budoucnem, kdy kdovíjaké ideje překonají ty, za které jdeme v zápas«. Jinými slovy, zasněme se nad okamžikem, kdy se ukáže, že to, čemu jsme věřili a čemu jsme věnovali všechny své síly, byl úplný nesmysl. Věnovat se něčemu a současně připouštět holou zbytečnost svého úsilí, aniž by to pro samotné úsilí něco znamenalo, to je pozice bohužel nepřiliš mravná, v letech po Halasově smrti však nikoli ojedinelá. Ba s přibývajícím časem a novými okolnostmi stále častější.“

Nehledě na ztotožnění básnění a „světonázoru“, podivné to křísení figlů zaostalých ideologů (Doležal vůbec čte poezii jako noviny, viz partie o básni Nechci jaro, o Halasových přirovnáních, nebo například jeho doslovné chápání veršů o materštině, souzených kuriózním způsobem, že totiž jsou „co do poznávací hodnoty zcela bezcenné“), tedy nehledě na tento lapsus, konečně se dovidáme, v čem Doležal vidí afinitu mezi Halasovým dílem a reformisty stalinismu. Místo úvah o vlastní nedostatečnosti a pojmání světa tak, jak je, mluví se o nedostatecích mimo sebe a o zkaženosti světa. Že se v tom zračí něco méně než svědomí (co to je?), v němž je málo lítosti nad něčím konkrétním a zejména neschopnost zásadního obratu poté, co padly jisté iluze, že místo deziluze nastupují pouhé výhrady.

A na závěr jsme také konečně informováni, v čem je nemravnost takového stanoviska: že Halas a s ním i chudáci reformisté věřili a věnovali všechny své síly něčemu, co byl úplný nesmysl.

Ponechme Doležalovi všechnu kazatelskou sugestivnost, s níž obnažuje hříchy Halase i reformistů, včetně závěrečného morálního rozsudku. Ale ani ten nevyžene z hlavy neodbytnou jistotu, že celá demytizace Halasova díla se smrškla do odmítání určitých Halasových společenských postojů a na desavuvování vnitřních rozporů, které z nich pramenily. Posloužily Doležalovi k posměchu a mravnímu sebezpozdvížení. Prosim, ale proč se tvářit, že je řeč o literatuře, o poezii, o uměleckých hodnotách Halasova díla? Cožpak autor opravdu věří, že kdyby dejme tomu místo pochyb o poezii psal Halas o tom, jaký je mizerný básník, že kdyby mystifikací byly jen básníkovy výhrady a ve skutečnosti prožíval tu nejhlubší deziluzi spojenou s účinnou lítostí a hlavně se zásadním obratem, že by se rázem z básnického břídila stal klasikem? Cožpak opravdu věří, že o kvalitě uměleckého díla rozhodují autorovy vnější postoje, že stačí je zaměnit a vznikne velká poezie? Z celé duše bych si přál, aby to skutečně byla Doležalova víra, protože naivita může za jistých okolností patřit k lidským ctnostem a protože v opačném případě to znamená, že Halasovo dílo bylo zase po letech zneužito k primitivnímu ideologizování. Pak ovšem také pokus o demytizaci Halase demytizuje spíše kritika Doležala.

A pokud jde o ten parádní závěr s vulgární parafrází Halasova projevu k mládeži, tak už to v umění chodí, dokonce i tehdy, kdyby básník uvěřil úplnému nesmyslu, může vzniknout velká poezie. Na tom nic nezmění ani mravní pohoršení Bohumila Doležala.

(1969)